

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.5.1.13>

TYPOLOGIA POSTACI KOBIECYCH W PRACACH L. KONONOVYCHA NA TEMAT TALIZMANU TROJANA

Yaroslava Zuienko

*aspirantka Katedry Literatury Ukrainiskiej
Zaporoskiego Uniwersytetu Narodowego (Zaporoże, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-4389-1670
e-mail: yaroslavazuenko@gmail.com*

Adnotacja. Artykuł analizuje typologię postaci kobiecych w opowieści „Piekielny gwiazdochet” i powieści „Setnik Czehryński” L. Kononovycha. Ustalono, że w badanych dziełach funkcjonują trzy główne grupy postaci kobiecych – pomocnice (czarodziejka Lesya, młodsza bogini Dana, polanica Złata) pomagające głównym bohaterom, matki (bogini Łada, najemnica dziadka Gałaja) i siła nieczysta (ciemna bogini Mokosza, latawica, wiedźmy itp.). Poszczególne postacie kobiece są syntetyzowane: łączą cechy różnych typów (siły nieczystej i matki, siły nieczystej i pomocnicy). Skupia uwagę na różnicę autorskiej interpretacji postaci siły nieczystej (latawic, wiedźm) i ich prototypów (latawice są przedstawione nie jako uwodzicielki, a jako wojowniczkę, całkowicie przemyślono pochodzenie wiedźm-biesurkań), co dało podstawy do ich analizy w kontekście mitopei artystycznego świata dzieł o talizmanie Trojana, a nie tradycji folklorystycznej.

Słowa kluczowe: gender, L. Kononovych, mitopeja, protekcyjnalne postaci mityczne, mitologia słowiańska, współczesna literatura ukraińska, wizerunek artystyczny.

TYPOLOGY OF WOMEN'S IMAGES IN L. KONONOVYCH'S LITERARY WORKS ABOUT TROJAN'S AMULET

Yaroslava Zuienko

*Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Literature
Zaporizhzhya National University (Zaporizhzhya, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-4389-1670
e-mail: yaroslavazuenko@gmail.com*

Abstract. The article considers the typology of female images in novels «The Hell's Stargazer» and «The Chyhyryn Centurion» by L. Kononovych. It is determined that there are three main groups of female images in literary works: assistants (sorceress Lesya, demigoddess Dana and polyanytsya Zlata), who help the protagonists in fulfilling their mission, mothers (goddess Lada, grandfather's Galay coterell), and the largest category – evil spirits (dark goddess Mokosha, litavytsi, witches, etc.). Some female images are synthesized: they combine the features of different types (evil force and mother, evil spirit and helper). Emphasis is placed on the differences between the author's interpretation of images of evil spirits (litavytsi, witches) and their prototypes (litavytsi are depicted not as temptresses but as warriors, a completely rethought origin of witches), which gave grounds for their analysis in the context of the mythopoeia of the artistic world of literary works about Trojan's amulet, rather than of folk tradition.

Key words: gender, L. Kononovych, mythopoeia, protegenetic mythical images, Slavic mythology, modern Ukrainian literature, artistic image.

ТИПОЛОГІЯ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ У ТВОРАХ Л. КОНОНОВИЧА ПРО ТРОЯНІВ ОБЕРІГ

Ярослава Зуєнко

*аспірантка кафедри української літератури
Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-4389-1670
e-mail: yaroslavazuenko@gmail.com*

Анотація. У статті розглянуто типологію жіночих образів у повісті «Пекельний звіддар» і романі «Чигиринський сотник» Л. Кононовича. Визначено, що у досліджуваних творах функціонують три основних групи жіночих образів – помічниця (чарівниця Леся, молодша богиня Дана, поляниця Злата), які допомагають головному герою і матері (богиня Лада, наймичка діда Галяя) і нечиста сила (темна богиня Мокоша, літавиці, відьми та інші). Окремі жіночі образи синтезовані: у них поєднуються риси різних типів (нечистої сили та матері, нечистої сили і помічниця). Акцентовано увагу на відмінностях авторської інтерпретації образів нечистої сили (літавиць, відьом) і їхніх прототипів (літавиці зображені не спокусницями, а воїтельками, повністю переосмислене походження відьом-бісуркань), що дало підстави для їх аналізу у контексті міфопеї художнього світу творів про Троянів оберіг, а не фольклорної традиції.

Ключові слова: гендер, Л. Кононович, міфопея, протегентичні міфічні образи, слов'янська міфологія, сучасна українська література, художній образ.

Вступ. Унаслідок поширення феміністичних рухів останнім часом науковцями усе частіше порушується питання інтерпретації жіночих образів у мистецтві загалом і літературі зокрема, свідченням чого є ґрунтовні дослідження Ш. Армітаж, О. Башкирової, Н. Білоус, Т. Гундорової, К. Дасартхі, І. Накашидзе, С. Павличка, М. Ратхі, М. А. Фергюсона, С. Філоненка та інших.

Аналіз порушеної проблеми, зроблений Н. Білоус на матеріалі української літератури, засвідчує домінування на ранніх етапах розвитку вітчизняного мистецтва слова трьох жіночих типів: матері, сварливої баби і богомільної дружини (Білоус, 2005: 14).

Поява нових мистецьких напрямів і жанрових форм суттєво розширили типологію жіночих образів: з'явилися жінки-жертви соціальної чи особистої несправедливості («Дві московки», «Причепи» І. Нечуя-Левицького), рішучі та сильні героїні («Облога Буші» М. Старицького), відьми («Енеїда» І. Котляревського, «Закоханій чорт» О. Стороженка, «Конотопська відьма» Г. Квітки-Основ'яненка), ідеалізовані селянки («Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка), жіночі персонажі із середовища священників («Люборацькі» А. Свидницького), інтелігенції («Хмари» І. Нечуя-Левицького, «Біла кицька» Оленки Пчілки), шляхти («Чад» Олени Пчілки) тощо.

Суттєві зміни в інтерпретації образів жінок у літературі спричинила поява у XIX столітті у середовищі української мистецької еліти письменниць нової генерації: Катрі Гриневичевої, Дніпрової Чайки, Н. Кобринської, О. Кобилянської, Лесі Українки, Л. Яновської та інших, які презентували новий для свого часу, складний і багатогранний тип жінки, сильної, незалежної, із глибоким внутрішнім світом.

У сучасній українській словесності, наприклад, у творах Ю. Андруховича, С. Андруховича, О. Забужко, М. Матіоса, О. Пагутяка, Тамари Горіха Зерня, Вал. Шевчука та інших представлені різноманітні типи героїнь (від жертви до воїтельки, від берегині до емансипованої self-made жінки), які незмінно привертають увагу дослідників-літературознавців різних напрямів.

Поза тим, жіночі персонажі повісті «Пекельний звіздар» і роману «Чигиринський сотник» досі не становили **об'єкт** наукового дослідження, у чому й полягає **актуальність** статті. **Метою** роботи є типологізація жіночих образів творів Л. Кононовича про Троянів оберіг, **завданням** – з'ясування приналежності жіночих образів до певних типів: аналіз жіночої персонифікації повісті та роману й осмислення специфіки втілення протогенетичних міфічних образів (літавиць, відьом та інших). Основними методами дослідження є **типологічний та міфореєстраційний**.

Основна частина. До творів Л. Кононовича про Троянів ключ належать повість «Пекельний звіздар» та роман «Чигиринський сотник», фабули яких становлять пригоди маленьких козаків Івася (у «Пекельному звіздареві») та Михася (у «Чигиринському сотнику») напередодні національної революції 1648–1676 років. Місія хлопчиків полягає у передачі чарівного амулета, створеного Дажбогом (верховним богом у міфопей художнього світу творів), майбутньому гетьманові Богдану Хмельницькому.

Незважаючи на перегук і певну подібність, обидва твори є незалежними і структурно цілісними. Серед рис, які дають підстави говорити про сюжетно-композиційну близькість творів, варто звернути увагу на специфіку образної будови художніх полотен. Зокрема, у досліджуваних текстах жіночі образи, які є предметом наукового інтересу нашого дослідження, посідають периферійні позиції. Попри це вони не лише відіграють вагомий роль у житті протагоністів і допомагають авторові змодельовати художній світ творів, але і сприяють глибшому, повноцінному зануренню читача в ідейно-естетичні виміри Троянського оберіга, оскільки їхня значна кількість – це міфічні персонажі, що населяють художній універсум повісті «Пекельний звіздар» і роману «Чигиринський сотник».

У досліджуваних творах представлено три основні типи жіночих персонажів: помічниця (чарівниця Леся, поляниця Злата, напівбогиня Дана), мати (наймичка діда Галая, Лесина бабуся) та представниця нечистої сили (Мокоша, літавиці, відьми-бісуркані). Спорадично у текстах зустрічаються й образи сварливої баби, поширені в українській літературі XIX століття, і невтішної вдови. Окремі жіночі типи поєднують риси різних образів: бабуся Лесі – нечистої сили та матері, русалки – нечистої сили і помічниця.

Одним із найприкметніших жіночих образів типу «помічниця» є подруга Михася - Леся (героїня фігурує лише у романі «Чигиринський сотник»). Донька Одноокої бісуркані (поляниці-зрадниця – Я.З.), очільниці загону, що зруйнував останню фортецю амазонок-поляниць і вбив матір головного героя, удалася в рід свого батька-козака, шанує Дажбога та Ладу, переймається успіхом місії Михася й активно йому допомагає.

Ще до першої зустрічі дітей у міфічному вимірі, в якому мешкають Леся з бабусею і куди нібито випадково потрапляє Михась, автор готує читача до сприйняття і усвідомлення містичного зв'язку між дітьми, уводячи у текст почуту хлопчиком інтерпретацію фольклорної пісні «Лугова зозуленька»: «В однім лузі не бувала да ранесенько. /А в тім лузі ночувати буду рано-рано, /Ночувати буду, привикати буду да ранесенько. /Свого Михася дождати буду рано-рано, /Дождати буду да й ранесенько...» (Кононович, 2016: 242).

Союз Михася та Лесі символічний, оскільки вони є прямими нащадками поляниць і козаків, які у художньому світі творів від «початку часів» населяли терени України. Їхні стосунки не лише підкреслюють спадкове право українців на призначену їм Дажбогом землю, але і символізують шанс на краще майбутнє для всього українського народу.

Образ чарівниці ідеалізований, що проявляється і в зовнішності дівчинки («гоже воно, як маків цвіт, очі блакитні, мов небо, а коси золотом ширим сяють» (Кононович, 2016: 243), і в її уміннях та навичках. Так, вона – добра господиня («Леся порядкувала в хаті за двох – і в печі топила, і кулешу варила, і навіть сорочку Михасеві випрала та полатала, бо геть була подерта» (Кононович, 2016: 260), вміла цілителька (за

допомогою замовляння, зверненого до Лади та Дажбога, дівчинка вилікувала важко пораненого Михася), і чародійка («Як народжується ото така бісурканя, як я, то наділяє її Матінка Божа великою могуттю. Може вона гори пересувати, відстані долати величезні та бувати у двох світах») (Кононович, 2016: 453), відважна (юна чарівниця наважилася самотужки виступити проти відьом-бісуркань і змія – чоловіка темної богині Мокоші), турботлива (насамперед виявляється у ставленні до Михася), вірна, віддана та жертвна (аби врятувати головного героя, Леся пожертвувала власною магичною силою).

Змальований Л. Кононовичем тип жінки спрямовує читача до образу помічниці з чарівних казок, основними достоїнствами якої є «фізична і моральна краса, вірність обов'язку, цілісність, рішучість, самовіддача. Це роботящі, енергійні, сильні життєдіяльні натури, які можуть постояти за себе, перебороти будь-які перепони на шляху до особистого щастя» (Новиков, 1974: 132).

Особливо яскраво риси, типові для образу жінки-помічниці у постаті Лесі, виявляються під час порятунку Михася від бісуркань і подальшої втечі – поширеного міфічного і казкового сюжету (зустрічаємо його у німецькій казці «Водяна відьма», абхазькій - «Брат і сестра», російських - «Гуси-лебеді», «Василина Премудра», у міфі про Золоте руно тощо) й одного з пунктів мономіфу, розробленого Дж. Кемпбеллом. Щоб створити на шляху переслідувача (Змія, мужа Мокоші) перепони, дівчина кидає позаду себе гребінь, стрічку і пасмо волосся, котрі перетворюються на густий ліс, глибоку річку і вогняну стіну. Апелюючи до походження цього етапу мономіфу від ініціального ритуалу, Дж. Кемпбелл припускає: «Чарівні предмети, які їх герой (...) кидає позад себе: захисні замовляння, обереги, символи (...) дозволяють герою повернутися безпечно до свого притулку» (Кемпбелл, 2020: 190). Втілення складників казкового сюжету у творах про Троянів оберіг разом із уживанням модифікованих замовлянь, фольклорних пісень, видозмінених легенд створюють фентезійний простір, наповнений власне українськими культурними кодами.

Окрім Лесі, до типу помічниць належить і поляниця Злата.

У міфопеї творів про Троянів оберіг поляниці – це діви-воїтельки, супутниці козаків. Автор ототожнює їх із амазонками, згадуваними Геродотом: «Давно-давно, коли світ ще був молодий, жили за Дніпром оружні діви, що в них богинею була Матінка Лада, і звалися вони поляницями. Було їх так багато, що, як ставали вони у лаву, то й око не могло її засягнути. Не було в них чоловіків, але раз на рік, на Купала, зустрічалися вони з козаками із Запорозької Січі і народжували від того дітей. Хлопців віддавали на Січ, а дівчат залишали собі» (Кононович, 2016: 83). Однак за прадавніх часів більшість амазонок відвернулася від світлих богів, і почала молитися до Мокоші, за що перетворив їх Дажбог на старих і потворних відьом (бісуркань – Я. З.), а останніх вірних переселив до світу, що «поміж Пеклом та Вирієм» (Кононович, 2016: 83), і наділив вічним життям. Невелика частина поляниць вирішила залишитись у світі людей і побудувала в Дикому полі «Останню кріпость», де мешкали матері Івася і Михася, і яку згодом зруйнували бісуркани.

В основі образу амазонок міфопеї творів про Троянів оберіг лежать фольклорні персонажі, що з'являються лише в билинах новгородського циклу. Їхнє походження є дискусійним: Д. Балашов і Є. Чернишова відстоюють історичну версію. Діаметрально протилежних поглядів дотримуються А. Афанасьєв і О. Прицак, вважаючи, що у билинних сюжетах про одруження багатирів і поляниць читач має змогу спостерігати процес десакарлізації міфу, коли «міф стає епікою і змішується з історією, яка тим самим стає міфом» (Прицак, 1997: 116). А. Афанасьєв пов'язував билинних поляниць із дівами-войовницями вилами, валькіріями, характерними для фольклору індоєвропейських народів, а поширений сюжет про поєдинок багатиря зі своєю дружиною та загибель одного з них – з трансформацією міфу про земні ріки, утворені сходженням «небесної води» із рік пролитої крові (Афанасьєв, 1984: 116).

Поляниця Злата, яка фігурує лише у повісті «Пекельний звіддар», разом із сестрами покинула людський світ але з волі Дажбога неодноразово допомагала головному герою Івасю. Відомо, що дівчина має зброю (під час першої зустрічі із протагоністом вона була одягнена у лицарські лати), і магією, за допомогою яких врятувала хлопчика від злих чарів богині Неї. Вона також виконує функцію наставниці, пояснюючи хлопчачі особливості світоустрою художнього світу твору.

У «Чигиринському сотнику» з'являється і дива Дана, яка «дала початок усім річкам та озерам на землі» (Кононович, 2016: 163). Саме згадка про неї спрямовує читача до версії, започаткованої М. Костомаровим у «Слов'янській міфології» щодо існування богині води із відповідним іменем у давніх слов'ян. Дана, разом із Лелею та Живою, належить до молодших богів (дивів), однак на відміну від своїх сестер, котрі завжди «при ній перебувають і стережуть разом із нею Білий Світ од напасти» (Кононович, 2016: 163), бере безпосередню участь у подіях роману. Зокрема, саме вона визволила Михася з обителі Неї, самотужки перемігши свою злу тітку: «накреслила у повітрі огненне свастя. Як саянуло воно, то стало видно в печері, немов удень, а клята П'ятниця зблідла і зробилася немов полотном» (Кононович, 2016: 158).

Як зазначалося вище, представлено у творах Л. Кононовича про Троянів оберіг і тип матері, який побутує і серед персонажів-людей, і серед нечисті, і серед богів.

Однією із найбільш яскраво виражених у романі материнських постатей є богиня Лада – матір Дажбога та Чорнобога.

У дослідженнях слов'янської міфології щодо існування і функцій цієї богині немає усталеної думки. Зокрема, одна група дослідників (Войтович, 2007; Рыбаков, 1981; Скуратівський, 1996) вважає, що за дохристиянських часів богиня опікувалася шлюбом, коханням і подружнім життям, а також, можливо, була жіночою іпостассю або парєю бога Ладо; тоді як інша – заперечує існування Лади: адже та не входила до володимирового пантеону і не згадувалася у літописах (Гальковський, 1916: 35).

Л. Кононович насамперед акцентує увагу на ролі Лади-покровительки воїнів (поляниць і козаків) і Запорозької Січі, що підтверджує часто вживаний разом із іменем богині епітет «Покрова» та дозволяє провести паралелі між матір'ю Дажбога і християнською Дівою Марією.

На подібність між ними вказують також інші ознаки, зокрема у творах про Троянів оберіг уживаються характерологічні перифрази «Пречиста Панна», «Пречиста Діва», «Божа Матір», апелюючи до непорочного зачаття братів Дажбога та Чорнобога. Знаходить утілення в «Пекельному звіздареві» та «Чигиринському сотнику» і католицький догмат про коронацію Діви Марії («Сидить Мати Лада на золотім престолі, а довкруги неї душі наших пращурів літають») (Кононович, 2016: 140).

У художньому світі творів про Оберіг богиня відіграє вагомий роль: вона є однією з тих, хто створював світ (власноруч сіяла пісок, добутий із морських вод, з яких постала суша) і славнозвісний Троянів ключ («вдихнула у нього свою міць») (Кононович, 2016: 139), тому амулет оберігає і власника, і Україну від злих сил.

Оскільки Лада є покровителькою козаків, у молитвах віряни, звертаючись до неї, просять захисту і підтримки; згадується її ім'я і у замовлянні Лесі під час зцілення Михася, хоча особисто Дажбожа матір в обох творах не з'являється.

Синкретичним у романі «Чигиринський сотник» є образ Лесиної баби, в якому поєднуються риси типів матері і нечистої сили. Про її минуле відомо небагато: згадується лише, що жінка володіє чарами, а син-козак загинув від рук бісуркань. Після його смерті стара взяла під опіку єдину онуку, з якою і мешкає у чарівному вимірі Дажбожого сліду.

Вдаючи бісурканю, баба спілкується із нечистю і відвідує шабаші «аби вивідувати, що пекельна сила замишляє. Як ото дізнається вона про щось, то посилає до Иру Дажбожого ластівку, що живе (...) під стріхою...» (Кононович, 2016: 270).

Баба – турботлива, але сувора опікунка. Інтерпретація цих двох образів (відьми і люблячої бабусі) сприяє проведенню аналогії із міфом про Деметру та Персефону в інтерпретації К. Керенї. Дослідник стверджував, що Деметра і Геката (богиня відьомства) могли бути двома іпостасями однієї сутності, в якій поєднувалися риси матері і старички і яка намагалася захистити доньку від небезпеки зовнішнього світу, утримуючи її під своєю опікою. Зокрема, у романі «Чигиринський сотник» баба категорично не схвалює дружби між Михасем і Лесею, пояснюючи це тим, що: «Знаємо ми вас, козаків... зразу добрі та божі, хоч до рани прикладай, а тоді як заставляють через шаблю скакати! Сердешна дівка скаче та знай слізьми умивається» (Кононович, 2016: 253).

Побіжно згадуються у художньому світі творів про Троянів оберіг інші материнські постаті, наприклад, баба Івася Горпина із повісті «Пекельний звіздар» та наймичка діда Галая із «Чигиринського сотника», які рослили маленьких Михася та Івася після загибелі їхніх матерів.

Водночас в образі баби Горпини у повісті «Пекельний звіздар» спостерігаємо елементи типу сварливої баби: жінка лихословить і чоловіка, і онука, послуговуючись колоритною народною лайкою: «Тра вбитесь, Йй-Богу! Та що ж ти оцеє накоїв, іродовий сину! Да чи ж ти дурний такий із роду, чи в дурного зимував! Да чи ж ти причинуватий, чи таки пришелеповатий! Да щоб тобі ж добра не було, бестіяньська дитино!» (Кононович, 2008: 11). Відтворення образів, характерних насамперед для усної народної творчості та романтичної літератури XIX століття, є одним із інструментів, за допомогою яких у повісті та романі імітується фольклорна оповідь.

Серед смертних жінок у художньому світі творів про Троянів оберіг ми відзначаємо і наявність образу невтішної вдови, який зустрічається в романі «Чигиринський сотник» у другорядній сюжетній лінії (туга Килини за загиблєм чоловіком була такою сильною, що зрештою молодиця «приплакала» померлого, під личиною якого до жінки почав приходити чорт і висотувати її життєві сили. Селянку врятував характерник Обух, викривши і вигнавши нечистого) і допомагає авторові продемонструвати один із аспектів вічного протистояння добра і зла шляхом занурення читача в українську фольклорну традицію.

Художній світ творів про Троянів оберіг багатий на жіночі персонажі, пов'язані із нечистою силою. Серед них насамперед слід назвати богиню Нею (вона ж Дива Обида, Мокоша, П'ятниця), котра є рідною сестрою Лади і тіткою Чорнобога та Дажбога.

Ім'я «Мокоша» спрямовує читача до дохристиянської слов'янської богині, яку науковці пов'язують із рукоділлям, родючістю, тваринництвом і достатком. Деякі дослідники вважають, що однією з її функцій було благословення воїнів перед битвою (Войтович, 2007: 206; Скуратівський, 1996: 39).

Уважається, що після християнізації та асиміляції старого і нового культів окремі функції Мокоші перейшли до Параскеви-П'ятниці, яку, подібно до язичницької богині, незмінно пов'язували із жіночими ремеслами, насамперед із прядінням і шиттям. Отже, виправданим видається синонімічне вживання цих двох імен у творах Л. Кононовича про Троянів оберіг.

Сили Неї-Мокоші-П'ятниці переважно пов'язані із магією дзеркал, ілюзіями, сновидіннями тощо. Зокрема, у «Пекельному звіздарі» в одному зі снів їй майже вдалося змусити Івася віддати чарівний амулет, але хлопця врятувала поляниця Злата.

Поза її належністю до темної сторони, Нея, на відміну від свого племінника Чорнобога, зберегла уміння зцілювати рани, традиційно приписувані силам добра. Саме до неї спрямовує Триглав тяжко пораненого звіздара Мурмила: «Є в мене тітка, що зветься Нея, а прозивається П'ятниця. Не розгубила вона своєї сили цілком, то допоможе тобі! Лети притьмом до неї, то виростить вона тобі руку в однісінській момент, от побачиш!» (Кононович, 2016: 109).

У Неї є широке коло послідовників, зокрема, її шанують смертні жінки, які, за міфопеєю, були створені Мокошею, а також відьми, які приносять їй у жертву людей. Натомість П'ятниця є посередницею між бісурканями і Чорнобогом: «Попід горою вода біжить, на горі Матінка Нея сидить. Вона ні шие, ні пряде, ні латає, тільки живої душі з сього світа виглядає. Матінко Неє, преславна Мокоше! Візьми сюю жертву, понеси її за сине море, поклади до престолу батька нашого Чорнобога!» (Кононович, 2016: 438).

Самі ж бісуркани, як уже згадувалося раніше, є колишніми поляниціями, які відвернулися від Дажбога і Лади, однак зберегли частину своїх надприродних сил і вмій.

Слід зазначити, що образ відьми поширений в українському фольклорі та зустрічається у художній літературі на всіх етапах її розвитку і функціонування. Зокрема, відьми фігурують у творах Г. Квітки-Основ'яненка («Конотопська відьма»), О. Забужко «Казка про калинову сопліку», Р. Єндика «Торонке мольфування», Вал. Шевчука («Дім на горі», «Сота відьма») тощо. У сучасній літературі особливо часто цей жіночий тип зустрічається у фентезі П. Дерев'янка, Д. Корній та інших.

Неординарний образ відьми привертає увагу авторів і читачів вигадливим поєднанням буденного із надприродним, утіленим в одній постаті, а авторське трактування незмінно стає об'єктом наукового інтересу літературознавців.

Переважно у творах Л. Кононовича про Троянів оберіг бісуркани діють збройним загоном, хоча інколи зустрічаються і самітниці, від яких також було чимало лиха. Зокрема, відьма Карунка зі своєю помічницею-молодицею Чикилдихою пропонували козакам ночівлю і перепочинок, а потім поїли жаб'ячим молоком і перетворювали на дуби.

Після фізичної смерті бісурканя потрапляє до пекла, однак якщо спалити її на вогнищі, супроводжуючи цей акт особливими замовляннями, то душа відьми очиститься і здобуде шанс на вічність у раю: «побачили всі, як вилетіли з огня дві пташки (...) та й полинули у небесну височінь. (...) Нехай панують ув Ірі Дажбожому – се вже чисті душі!» (Кононович, 2016: 321).

Ще одним пекельним поріддям у художньому світі творів про Троянів оберіг є літавиці – казкові жіночі істоти, які спокушають молодих чоловіків. У повісті та романі троє з них ведуть невпинне полювання на Івася та Михася. Автор описує їх так: «із вировиська диму та мороку виринули три діви простоволосі. Були вони зо два людські зрости завбільшки. Лиця їхні були мов зі срібла куті, коси їхні були мов біла біла, очі їхні горіли, неначе полум'я» (Кононович, 2016: 46). Відомо, що літавиці служили Чорнобогу від початку часів і брали безпосередню участь у війні проти Трояня, козаків і поляниць. Незважаючи на повсякчасне переслідування головних героїв, здобути чарівний ключ їм так і не вдається.

Синкретичним образом у творах є русалки, які поєднують риси типів помічниці та нечистої сили. Уперше про них побіжно згадується в оповідях характерника Обуха з роману «Чигиринський сотник», який, знайомлячи свого джуру із народними уявленнями про походження водяниць від душ рано померлих нехрещених дітей, радить, як від них можна вберегтися.

Русалки, хоч і належать до нечистої сили, але на відміну від пекельних порідь літавиць раніше були людьми, тому здатні до переродження простими смертними. Саме нове переродження пообіцяв їм Михась взамін на порятунок із полону характерника Обуха.

Отже, у художньому світі творів про Троянів ключ русалки є умовно нейтральними персонажами, а в їхніх образах поєднуються риси представниці нечисті і помічниці.

Висновки. Серед героїнь художнього світу творів про Троянів оберіг є прості смертні, люди, наділені надзвичайними здібностями (відьми, поляниці), жіночі персонажі нижчої демонології (русалки, літавиці), молодші богині (Дана, Жива, Лея) і богині (Лада й Мокоша). Умовно їх можна розділити на три великі групи: помічниці, матері, нечиста сила.

Помічниці – це жінки, роль яких полягає в допомозі Івасеві та Михасеві: порятунку від нечисті, зціленні ран тощо. До цієї категорії насамперед належить закохана у хлопчика чарівниця Леся, чия постать ідеалізується, а риси її характеру (сміливість, кмітливість, турбота, вірність, жертвність заради обранця) дозволяють провести паралелі із персонажами-помічницями чарівних казок. До цієї ж групи відносимо і поляницю Злату (повість «Пекельний звіздар») і диву Дану (роман «Чигиринський сотник»).

До типу «матері» насамперед належить богиня Лада, про яку у творах згадують як про ідеальну материнську фігуру, покровительку українців: козаків і поляниць. В інших героїнях із цієї групи утілюються риси різних типів: у постаті баби Івася Горпині – матері і сварливої баби, у бабусі Лесі – матері і нечистої сили.

Найбільша група жіночих персонажів – нечиста сила – містить низку інтерпретованих протагонічних образів слов'янської міфології та демонології, серед яких богиня Мокоша, літавиці і відьми. Персонажі цієї категорії полюють на Івася та Михася, намагаючись завадити їм виконати своє призначення.

Неоднозначним є образ русалок: народжені людьми, вони стали представницями нечистої сили проти власної волі, тому мають шанс на нове переродження, котрий отримують, допомагаючи Михасеві.

Не має значного впливу на події роману «Чигиринський сотник» наявний у другорядній сюжетній лінії тип невтішної вдови, який з'являється у межах утілення фольклорного сюжету про зваблення вдовиці замаскованим під покійного чоловіка чортом. Імплементация у текст таких сюжетних вставок сприяє зануренню читача в українську фольклорну традицію.

Із огляду на вищезазначене ми можемо зробити висновок, що система жіночих персонажів художнього світу творів про Троянів оберіг значною мірою корелює із системою героїнь чарівних казок: і там, і там звеличуються ті ж самі риси – кмітливість, сміливість, жертвність, готовність розділити інтереси обранця (для

типу помічниці), доброта, м'якість, милосердя (для типу матері). Образи нечистої сили (літавиць, відьом) у творах відрізняються від своїх протогенетичних відповідників (літавиць зображені не спокусницями, а воїтельками, повністю переосмислене походження відьом-бісуркань). Тому аналіз цих образів через призму міфопеї художнього світу творів про Троянів оберіг, а не через фольклорні традиції, видається більш прийнятним.

У контексті подальшого дослідження цієї теми доречно звернути увагу на особливості авторської інтерпретації історичного минулого, специфіку втілення елементів національного міфу, стильові та композиційні особливості, інтертекстуальність творів Л. Кононовича про Троянів оберіг.

Список використаних джерел:

1. Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу. Москва : Наука, 1984. Т. 2. 764 с.
2. Білоус Н. В. Стильові особливості моделювання жіночих характерів в українській літературі другої половини ХІХ – початку ХХ століття : автореф. дис. ... кандидата філол. наук : 10.01.01, Київ, 2005. 17 с.
3. Войтович В. В. Генеалогія богів давньої України. Рівне : Видавець Валерій Войтович, 2007. 556 с.
4. Гальковский Н. М. Борьба христианства с остатками язычества в древней Руси. URL: <https://azbyka.ru/otechnik/books/original/17218/Binder1.pdf> (дата звернення: 13.09.2021)
5. Кемпбелл Дж. Герой із тисячею облич. Львів : Видавництво Терра Інкогніта, 2020. 392 с.
6. Кононович Л. Пекельний звіздар. Київ : Грані-Т, 2008. 157 с.
7. Кононович Л. Чигиринський сотник. Харків : Вид-во «Ранок», «Фабула», 2016. 528 с.
8. Мушкетик Л. Жіночі персонажі української чарівної казки. *Народознавчі зошити*. 2016. № 3. С. 686–695.
9. Новиков Н. В. Образы восточнославянской народной сказки. Ленинград : Наука, 1974. 355 с.
10. Прицак О. Й. Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела (крім ісландських саг). Київ : Обереги, 1997. Т. 1. 1080 с.
11. Рыбаков Б. О. Язычество древних славян. Москва : Наука, 1981. 606 с.
12. Скуратівський В. Русалії. Київ : Видавництво «Довіра», 1996. 733 с.
13. Юнг К. Г. Душа и миф: шесть архетипов. Киев : Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. 384 с.

References:

1. Afanasyev, A. N. (1984). *Poeticheskie vozzreniya slavyan na prirodu* [Poetic views of the Slavs on nature]. Nauka, Vol. 2 [in Russian].
2. Bilous, N. V. (2005). *Stylovi osoblyvosti modeliuвання zhinochykh kharakteriv v ukrainski literaturi druhoi polovyny XIX – pochatku XX stolittia* [Style particularities of the modeling of female characters in the Ukrainian literature of the other half of the 19th – the ear of the 20th century] [abstract of PhD thesis]. Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].
3. Voitovych, V. V. (2007). *Henealohiia bohiv davnoi Ukrainy* [Genealogy of the gods of ancient Ukraine]. Publisher Valery Voitovych [in Ukrainian].
4. Galkovsky, N. M. (n.d.). *Borba hristianstva s ostatkami yazychestva v drevnej Rusi* [The struggle of Christianity with the remnants of paganism in ancient Rus]. <https://azbyka.ru/otechnik/books/original/17218/Binder1.pdf> [in Russian].
5. Campbell, J. (2020). *Heroi iz tysyacheiu oblych* [The hero with a thousand faces]. Terra Incognita Publishing House Ltd. [in Ukrainian].
6. Kononovych, L. (2016). *Chyhyrynskyi sotnyk* [Chyhyryn Centurion]. “Ranok”, “Fabula” [in Ukrainian].
7. Kononovych, L. (2008). *Pekelnyi zvizdar* [The Hellish Stargazer]. Grani-T [in Ukrainian].
8. Mushketyk, L. (2016). *Zhinochi personazhi ukrainskoi charivnoi kazky* [Female characters of a Ukrainian fairy tale]. *The Ethnology Notebooks*, № 3, pp. 686–695 [in Ukrainian].
9. Novikov, N. V. (1974). *Obrazy vostochnoslavianskoy narodnoj skazki* [Images of the East Slavic folk tale]. Nauka [in Russian].
10. Pritsak, O. Y. (1997). *Pokhodzhennia Rusi. Starodavni skandynavski dzherela (krim islandskykh sah)* [Origin of Rus. Ancient Scandinavian sources (except Icelandic sagas)]. Oberehy, Vol. 1 [in Ukrainian].
11. Rybakov, B. O. (1981). *Yazychestvo drevnih slavyan* [Paganism of the ancient Slavs]. Nauka [in Russian].
12. Skurativskyyi, V. (1996). *Rusalii* [The Rusalii]. Dovira Publishing House [in Ukrainian].
13. Jung, C. G. (1996). *Dusha i mif: shest arhetipov* [Soul and myth: six archetypes]. State Library of Ukraine for Youth [in Ukrainian].